

LIBRIS

We know
books

Lucrare susținută de proiectul de cercetare UEFISCDI
PN-III-P1-1.1-TE-2021-0439, "Be You"
(A fi tu însuși în era rețelelor sociale –
o abordare a esteticii autenticității din
perspectiva ontologiei virtuale), TE 64, 12/05/2022

© Cornel-Florin Moraru

București, Calea Giulești 333, Sector 6,
cod poștal 031310, România

Difuzare / distribuție carte: 021 348 14 74
0733 131 145, 0728 084 802
difuzare@edituraeikon.ro
www.librariaeikon.ro

Redacția: 021 348 14 74
0728 084 802, 0733 131 145
contact@edituraeikon.ro
www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național al
Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MORARU, CORNEL-FLORIN

**Turnura științifică a esteticii contemporane : cercetări de
avangardă în domeniile neuroștiințelor și inteligenței artificiale**

/ Cornel-Florin Moraru ; pref. de Cornel-Florin Moraru. -

București : Eikon, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-606-49-0805-6

1

Editor: Valentin Ajder

Cornel-Florin Moraru

TURNURA ȘTIINȚIFICĂ A ESTETICII CONTEMPORANE

Cercetări de avangardă în domeniile
neuroștiințelor și inteligenței artificiale

E I K O N

București, 2022

Cuprins

Prefață	9
Introducere	11
Capitolul I: Posibilitatea esteticii ca „știință a artei”. Complicitatea artei cu știința în cultura occidentală	39
1. <i>Complicitatea științei cu arta în Grecia preclasică</i>	<i>50</i>
2. <i>Artă, imitație și adevăr. Platon și condițiile de posibilitate ale artei autentice</i>	<i>56</i>
3. <i>Complicitatea artei cu știința în cultura occidentală premodernă</i>	<i>69</i>
Capitolul II: Imitația ca temei și principiu unificator al artelor de la Aristotel la neuroștiințe	81
1. <i>Aristotel și tradiția antică de gândire a imitației</i>	<i>86</i>
2. <i>Charles Batteux și reinventarea noțiunii de imitație</i>	<i>98</i>
3. <i>Neuroștiințele imitației și corelatele neuronale ale experienței estetice</i>	<i>114</i>
a. <i>Neuronii oglindă și mecanismele de imitație ale creierului uman</i>	<i>119</i>
b. <i>Descoperirea neuronilor oglindă și a mecanismului de oglindire la primate</i>	<i>123</i>

<i>c. Descoperirea neuronilor oglindă și a mecanismului de oglindire la oameni</i>	132
<i>d. Simularea corporală și corelatele neuronale ale imitației.....</i>	141
<i>e. Simularea corporală, neuronii oglindă și experiența estetică empatică</i>	151

Capitolul III: Perspective interdisciplinare asupra geniului și genialității..... 162

<i>1. Geniul – un concept la granița filosofiei cu știința și arta.....</i>	162
<i>2. Conceptul filosofic de geniu.....</i>	172
<i>a. Charles Batteux și definiția geniului ca facultate a sufletului omenesc.....</i>	176
<i>b. Arthur Schopenhauer și anomaliile genialității</i>	184
<i>3. Cum poate fi genialitatea înțeleasă științific? ..</i>	193
<i>4. Este geniul o trăsătură genetică? Studii actuale din domeniul geneticii și biologiei comportamentale.....</i>	199
<i>5. Între geniu precoce și maestru tomatic. Studii actuale în tipologia genialității</i>	208
<i>6. Ce se întâmplă în creierul unui geniu? Neuroștiința și neurologia genialității.....</i>	213

Capitolul IV: Către o nouă estetică: Inteligența Artificială și viitorul studiilor estetice interdisciplinare 229

<i>1. Idealul dezvoltării inteligenței artificiale în istoria culturii europene</i>	229
<i>2. Digitalul și virtualul ca noi medii de creație artistică și existență umană.....</i>	242
<i>3. Estetica informațională și redefinirea conceptelor esteticii tradiționale</i>	251

<i>4. Estetica bazelor de date și reînvierea proiectului esteticii informaționale</i>	273
<i>5. Estetica artificială și „ideea care se creează singură”</i>	293
<i>6. Imitație, geniu și estetica în era informației.....</i>	304

Capitolul V: Concluzii generale..... 313

Bibliografie 324

a artei. Această dimensiune dă seamă de faptul că, oricum ar fi produsă, informatic sau prin practicile artistice ale unui subiect creator, arta este o realitate culturală a societății noastre și este, în ultimă instanță, receptată și produsă de oameni. În spatele acestei dimensiuni pragmatice, fenomenele estetice au descrieri pur informaționale, care pot fi analizate și generate obiectiv cu ajutorul sistemelor de calcul contemporane.

În concluziile finale vom strânge laolaltă toate rezultatele acestui parcurs argumentativ și vom arăta că, după modul în care s-a constituit încă de la jumătatea secolului trecut, turnura științifică a esteticii contemporane poate fi considerată o posibilă nouă paradigmă a cercetării estetice, care are capacitatea de a scoate discursul estetic actual din confuzia metodologică și terminologică în care se află.

Capitolul I

Posibilitatea esteticii ca „știință a artei”.

Complicitatea artei cu știința în cultura occidentală

Cel mai dificil lucru în analiza turnurii științifice a esteticii contemporane este acela că, încă de la început, ea contravine tuturor prejudecăților noastre (comune și filosofice deopotrivă) privitoare la diferențele esențiale de tematizare și metodologie între domeniile artei, științei și filosofiei. Ideea de „știință a artei” pare a exclude, în mod paradoxal, atât filosofia, cât și arta, în măsura în care, pentru mintea omului contemporan, știința se rezumă, în genere, la o abordare matematică a fenomenelor naturii care pare a ignora din capul locului atât metodele filosofiei, cât și practicile artistice. După cum urmează să argumentăm însă, lucrurile nu stau tocmai astfel. Tocmai de aceea, în acest capitol ne propunem să tematizăm înțelesul pe care ideea de „știință a artei” îl poate avea în contextul cultural actual, precum și să arătăm că această știință, prin faptul că preia concepte și teze filosofice consacrate, are un orizont esențialmente filosofic, care este însă definit într-o altă paradigmă de gândire și de raportare la lume decât cea modernă.

În ceea ce privește relația dintre știință și arte, cele două idei tind să fie, încă de la începutul modernității, separate. Dacă una viza o cunoaștere riguroasă și deterministă a naturii, găsindu-și idealul în

fizica newtoniană, cea de-a doua puneă ideea de cunoaștere intuitivă și sentimentul de plăcere și neplăcere în centrul discuțiilor privitoare la înțelegerea obiectului estetic, gândit din perspectiva afectivității umane. Pe de o parte, știința viza, prin aplicațiile sale în tehnică, utilitatea, pe când, de cealaltă parte, arta viza producerea de plăcere dezinteresată ca urmare a unei experiențe estetice. Prima se folosea de matematică și gândire conceptuală, pe când cea de-a doua se folosea de imitație și contemplare. Astfel, cercetătorul științific și geniul artistic au ajuns, cu timpul, să desemneze tipologii de caracter radical diferite, chiar dacă la începuturile modernității cei doi încă mai puteau fi puși într-o oarecare analogie, așa cum urmează să arătăm în capitolul III.

Acesta este și motivul pentru care, arta și știința cu greu mai pot fi aduse la un numitor comun în mintea omului contemporan, astfel încât să vorbim în mod degajat despre o „știință a artei”, deși, după cum ne propunem să demonstrăm în acest capitol, o astfel de sintagmă nu a fost dintotdeauna privită cu scepticism și nici nu este un oximoron. Din contră, scopul nostru va fi acela de a arăta că cele două discipline, deși au un specific distinct, izvorăsc din aceeași necesitate a omului de a aduce la acord lumea sa interioară cu cea exterioară, imaginile minții sale cu realitatea.

În aceste condiții, caracterul aparent paradoxal al temei noastre de cercetare, anume *direcțiile științifice de cercetare în estetica contemporană*, s-ar putea datora mai degrabă poziționării noastre istorice decât modului în care știința contemporană funcționează la nivelul concret al practicilor de calcul și experimentare. Pentru a observa mai îndeaproape acest lucru, trebuie să ne reîntoarcem privirea către modul în care oamenii s-au

raportat de-a lungul istoriei culturii occidentale la artă, respectiv la știință. Numai de la înălțimea unei astfel de traiectorii istorice putem scruta dincolo de prejudecățile și scăderile epocii în care trăim.

Pentru a zăbovi puțin însă asupra stării de fapt actuale, trebuie să spunem că, pentru omul contemporan, nici o idee nu este mai demnă de admirație și de încredere decât ideea de știință. Încă de la începuturile modernității, știința ne-a oferit promisiunea găsirii mecanismelor interne de funcționare a universului și a legilor eterne ale acestuia, prin cunoașterea cărora ne-am putea înstăpâni definitiv asupra naturii din jurul nostru. Și aceasta nu a fost o promisiune în van. Prin intermediul tehnicii, aplicațiile înțelegerii științifice ne-au făcut viața mai ușoară și ne-au adus un plus de bunăstare la care oamenii premodernității nici nu visau. Tocmai de aceea, pentru că această activitate umană s-a dovedit atât de rodnică, trăim cu impresia – falsă de multe ori – că rezultatele științei sunt niște verdicte apodictice și adevăruri imuabile asupra cărora nu se poate reveni.

Cu toate acestea însă, privită mai îndeaproape, istoria științei este, mai degrabă, istoria îndepărtării treptate și metodice a erorilor din concepția pe care o avem despre univers. Ea vizează mai puțin găsirea adevărului, cât depistarea falsului, lucru ce contravine imaginii pe care noi, astăzi, o dobândim ca urmare a parcurgerii cursurilor de științe din instituțiile de învățământ. Chiar dacă, în cercul oamenilor de știință și al filosofilor științei, ideea de falsificabilitate este fundamentală pentru ca o teorie să poată fi considerată științifică, pentru „publicul larg”, știința a preluat exact locul liber lăsat, odată cu secularizarea, de religie. Ea este instituția care ne oferă siguranța și încrederea că avem acces la adevăr, iar rezultatele sale par a fi, pentru

„profanul” care nu cunoaște limbajul tehnic al științei, revelații similare celor religioase. Cu alte cuvinte, tindem să credem în știință în modul dogmatic în care omul medieval obișnuit credea în existența lui Dumnezeu.

Acest ecart între ideea „comună” de știință și cea „profesionistă” este poate cel mai bine vizibil în ceea ce se numește „teoria metodei deductive de testare”³⁴, care, în esență, spune exact acest lucru: „o ipoteză poate fi testată numai empiric – și numai după ce a fost formulată”³⁵. Încercarea de falsificare a ipotezelor deja enunțate devine astfel scopul central al științei în sens „profesionist”. Prin urmare, știința este mai degrabă o disciplină „apofatică”³⁶ decât una constructivistă. Ea înaintea în cunoaștere prin negarea ipotezelor și teoriilor dovedite ca fiind false și, tocmai de aceea, rezultatele experimentelor științifice au întotdeauna o valoare de adevăr provizorie. Ele sunt adevărate doar până la proba contrarie, nu adevărate în mod absolut, cum poate ne-ar lăsa să înțelegem ideea de știință, așa cum este ea înțeleasă în mod obișnuit.

³⁴ Karl Popper, *Filosofia Socială și filosofia științei*, antologie editată de David Miller. Traducerea din limba engleză în ordinea contribuțiilor de Alexandru Stanciu, Brândușa Palade, Gheorghe Flonta, Constantin Stoenescu, Sorina Neculaescu, Marc-Valentin Ulteriu, Dragoș Olaru, Cristina Moisa, București, Editura Trei, 2000, pp. 141 sqq.

³⁵ Ibidem.

³⁶ În acest context, termenul de „apofatic” trebuie luat fără conotațiile sale teologice. Chiar dacă, așa cum vom argumenta în continuare, există oarece complicități între ideea de știință și apofatismul religios, acestea pot fi observate doar prin parcurgerea istoriei ideii de știință și a presupuzițiilor filosofice pe care aceasta le implică.

Într-un sens mai larg, această teză a caracterului apofatic al științei contemporane este confirmată și de alte poziții filosofice privitoare la știință, cum ar fi verifiționismul lui Ludwig Wittgenstein sau confirmaționismul lui Rudolf Carnap. În cazul primului gânditor, propozițiile științifice sau „imaginile mentale” exprimate prin ele sunt singurele care pot reclama o valoare de adevăr³⁷. Doar ele sunt propoziții „cu sens”, pe când restul propozițiilor sunt lipsite de sens sau non-sensuri³⁸. Iar sensul, ca și valoarea de adevăr, sunt dobândite doar în virtutea unui „acord” sau a unei „corespondențe” (ger. *Übereinstimmung*) cu starea de lucruri semnificată (în cazul în care propoziția este adevărată), respectiv în virtutea unui dezacord sau a lipsei de corespondență (ger. *Nicht-übereinstimmung*) cu starea de lucruri semnificată, în cazul unei propoziții

³⁷ „Totalitatea propozițiilor adevărate este întreaga știință a naturii (sau totalitatea științelor naturii)” (Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, ediția a II-a, traducere din germană de Mircea Dumitru și Mircea Flonta, notă istorică și în ajutorul cititorului de Mircea Flonta, note de Mircea Dumitru, Humanitas, București, 2012, 4.11).

³⁸ „Propozițiile cu sens pot să fie și trebuie să fie adevărate sau false, în funcție de relația dintre ceea ce spun ele și fapte. Adevărul sau falsitatea lor este ceva contingent. (...) Pentru a evidenția contrastul dintre adevărurile logice și propozițiile care descriu stări de lucruri, Wittgenstein a calificat adevărurile logice drept *propoziții lipsite de sens (sinnlose Sätze)*. (...) Pentru o lectură corectă a *Tractatus*-ului este esențial să distingem în mod clar și net propozițiile lipsite de sens de propozițiile calificate drept *nonsensuri (unsinnige Sätze)*. Non-sensurile sunt propoziții care reprezintă o încălcare a logicii limbajului.” (Mircea Flonta, „În ajutorul cititorului” în Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, ediția a II-a, traducere din germană de Mircea Dumitru și Mircea Flonta, notă istorică și în ajutorul cititorului de Mircea Flonta, note de Mircea Dumitru, Humanitas, București, 2012, pp. 69-70).

false³⁹. Astfel, cu ajutorul propozițiilor, noi obținem o descriere a lumii, însă faptul că există o astfel de descriere nu spune nimic despre lume ca atare, ci mai degrabă despre izomorfismul realitate-limbaj (științific)⁴⁰.

Lucrurile stau astfel, deoarece nu avem niciodată acces direct la realitate, ci întotdeauna și în orice circumstanță, accesul nostru la realitate se face prin limbaj, în virtutea faptului că forma logică a propozițiilor științifice echivalează, atunci când acestea sunt adevărate, cu forma realității⁴¹. Mai mult decât atât, criteriul de posibilitate al existenței unui astfel de izomorfism este tocmai posibilitatea ca o propoziție în genere să fie falsă. Acesta este argumentul dat de gânditorul german pentru excluderea tautologiilor din domeniul propozițiilor cu sens: „în tautologie condițiile acordului cu lumea – condițiile prezentării – se anulează reciproc, astfel încât ea nu stă în nici o relație de prezentare cu realitatea”⁴². Într-un anume sens, același lucru este valabil și în cazul contradicției, deoarece „contradicția umple întreg spațiul logic și nu lasă realității nici un punct”⁴³.

³⁹ Ibidem, 4.2

⁴⁰ „Faptul că lumea poate fi descrisă prin mecanica newtoniană nu spune nimic despre lume. Ceea ce ne spune, însă, ceva despre lume este că ea poate fi descrisă de aceasta tocmai în felul în care este descrisă. Despre lume spune ceva și faptul că ea poate fi descrisă de o mecanică într-un mod mai simplu decât de către alta” (ibidem, 6.342)

⁴¹ „Ceea ce orice imagine – oricare ar fi forma ei – trebuie să aibă în comun cu realitatea pentru a putea să o reprezinte în genere – într-un mod concret sau fals – este forma logică, adică forma realității” (Ibidem, 2. 18). Pentru a analiza mai dezvoltată a acestei idei, v. David G. Stern, *Wittgenstein on Mind and Language*, Oxford & New York, Oxford University Press, 1995, pp. 38-39.

⁴² Ibidem, 4.462

⁴³ Ibidem 4.463.

Prin urmare, se poate vedea lesne că verificaționismul implică, în mod tăcut, falsificaționismul, chiar dacă discuția se poartă pe paliere diferite. Fără posibilitatea ca o propoziție să fie falsă nu există nici posibilitatea ca ea să fie adevărată, deoarece tocmai o anumită posibilitate a falsității oferă posibilitatea izomorfismului realitate-limbaj. Altfel, dacă toate propozițiile limbajului nostru comun ar fi în mod necesar adevărate, ar însemna că structura realității și structura limbajului sunt identice sau coincid până la confuzie, nefiind într-o relație de *izomorfism* sau *asemănare*, ci într-una de suprapunere. Or, acest lucru este, fără îndoială, fals, în măsura în care realitatea are alt statut ontologic decât limbajul, cele două fiind, în chip fundamental, de naturi diferite⁴⁴.

Aceeași argumentație se poate susține și în cazul gândirii lui Rudolf Carnap, pentru care doar „propozițiile empirice”⁴⁵ sunt susceptibile de a fi considerate „propoziții ale științei reale”⁴⁶. Restul sunt propoziții fără sens – așa cum sunt toate propozițiile filosofice care se încadrează în tradiția metafizicii – sau indiferente la sens, cum sunt propozițiile tautologice sau

⁴⁴ Ca și ideea de izomorfism, ideea de asemănare are și un sens matematic. Dacă izomorfismul este un termen folosit mai degrabă în teoria mulțimilor și în algebră, „asemănarea” este folosită mai degrabă în geometrie. Ambele însă indică o relație de corespondență formală între două obiecte, diferită de identitate. Structurile izomorfe sau figurile asemănătoare nu implică și o corespondență de conținut (sau materială, i-am putea spune).

⁴⁵ Propozițiile empirice (sau enunțurile cu conținut) la Carnap sunt toate propozițiile care sunt susceptibile la o valoare de adevăr, excluzând tautologiile și contradicțiile (Rudolf Carnap, *Vechea și noua logică*, ediție, traducere, note și comentarii, postfață de Alexandru Boboc, București, Paideia, 2001, pp. 34-35)

⁴⁶ Ibidem

contradictorii din domeniul logicii. Dar, folosind practic aceeași clasificare a propozițiilor ca și Wittgenstein, Carnap introduce, totodată, și ceea ce am putea numi un „falsificaționism ascuns” în teoria sa. Lucrurile stau astfel, deoarece, pentru ca o propoziție să fie considerată științifică, trebuie ca, măcar în posibilitate, ea să poată fi falsificată; ea trebuie să fie „reductibilă la dat”⁴⁷ sau, mai exact, la o valoare de adevăr⁴⁸; ea trebuie să conțină o *indicibilitate* fundamentală, care să ne asigure că ea poate fi și falsă, nu adevărată necondiționat. Altfel, propozițiile necesar adevărate sunt simple tautologii, propoziții fără sens, nu propoziții științifice.

Această falsificabilitate ascunsă introdusă în verificaționism și în confirmaționism, credem noi, este o urmare necesară a folosirii teoriei adevărului-acord sau, cum este îndeobște numit în istoria filosofiei, a adevărului-corespondență. Ideea de acord între realitate și limbaj care creează un izomorfism sau o asemănare între domeniul realității și cel gândirii, fără de care nu poate exista adevăr, se bazează, cum s-a observat încă de la Platon, pe posibilitatea falsului. Imaginea sau imitația unui lucru – fie ea imagine „în limbaj” sau „în artă” – reprezintă și, în același timp, falsifică în mod necesar lucrul reprezentat. Ea este, în mod principal, un amestec de adevăr și fals ce trebuie raportat la cunoașterea adevărată pentru a fi confirmată. Altfel, imitația ca imitație riscă să ne inducă în eroare și să ne facă să luăm adevărul drept fals. Acesta este, de fapt, substratul de probleme pe care orice teorie a limbajului ca *imagine* a realității se așază.

⁴⁷ Ibidem, p. 35

⁴⁸ „Aceasta (*propoziția empirică, n.n.*) este reductibilă la dat, și astfel principal la adevăr sau fals indecis” (Ibidem).

Așa stând lucrurile, nu trebuie să uităm faptul că ideea de știință despre care am vorbit și care poate fi sintetizată de cele trei teorii tocmai enunțate a apărut într-un context istoric determinat, ca orice altă concepție despre știință, și este aplicabilă doar anumitor practici științifice specifice acelei epoci. În principiu, verificaționismul, falsificaționismul și confirmaționismul au la bază ideea că ipotezele trebuie formulate înaintea experimentelor, iar aceste experimente sunt, în principiu, repetabile. Or, aceste ipoteze sunt specifice științei în sens newtonian. Ele nu se aplică, din principiu, științei contemporane bazate pe instrumentele matematice ale teoriei haosului și a sistemelor complexe, deoarece, în această paradigmă, experimentele pot fi – și cel mai adesea sunt – irepetabile⁴⁹. Căci, cum oare am putea repeta *cu exactitate* anumite condiții de stimulare a creierului, de vreme ce creierul nu este un organism stimulat doar din exterior, ci este stimulat și intern, de către subiectul care participă la experiment, iar noi nu avem acces la stările interne ale creierului său? Răspunsul simplu este că nu putem. Cu toate acestea, instrumentele statistice ale matematicii moderne ne permit să facem niște corelații relevante calitativ privitoare la comportamentul unui astfel de sistem în condiții similare, dar irepetabile în sens strict.

Dar lucrurile nu sunt atât de simple, deoarece, în măsura în care orice teorie a științei e tributară paradigmei științifice la care se raportează, ea este, totodată, tributară *istoriei* conceptului de știință dintr-o anumită cultură. Prin urmare, chiar și ideea contemporană de știință statistică – aplicabilă în neuroștiințe și în informatică – este tributară unui întreg

⁴⁹ Ian Stewart, *Dă oare Dumnezeu cu zarul?...*, pp. 462-464.